

УДК 81 - 11'114'119

**У ПОСТІЙНОМУ ПОШУКУ:
НЕПОВТОРНІСТЬ ВІДКРИТТІВ
ІВАНА ВИХОВАНЦЯ**

У сучасній лінгвістиці ім'я Івана Вихованця відоме не тільки його власними аналітико-теоретичними напрацюваннями, але й вагомим доробком науково-популярних, синтетико-прикладних студіювань, у яких розгляд відомих, мало знаних та зовсім нових мовних фактів викладено в доступній для читача формі. До цього треба додати — високий рейтинг покликань на його дослідження, а також на праці всіх тих, хто активно

студіює семантико-синтаксичний підхід до аналізу граматичних явищ, основоположником якого в україністиці є Іван Вихованець. А на початку XXI століття науковець обґрунтував та оприлюднив концепцію категорійної граматики, з окремих аспектів якої робив ґрунтовні доповіді на кількох конгресах Міжнародної асоціації україністів (V — Чернівці, 2002; VI — Донецьк, 2005), пленумах Наукової ради „Українська мова”. Остаточо сформувалися всі параметри й виміри концепції категорійної граматики та й загалом цілісність усього проекту у 2011 році, коли лінгвіст запропонував його для обговорення на засіданні

© А.П. ЗАГНІТКО, 2015

Президії НАН України. Етапними були кілька активних обговорень основних напрямів роботи над категорійною граматиною, що відбулися на круглих столах у межах Міжнародних наукових теоретичних конференцій „Граматичні читання” (V — Донецьк: Донецький національний університет, 2009; VI — Донецьк: Донецький національний університет, 2011; VII — Донецьк: Донецький національний університет, 2013; VIII — Вінниця: Донецький національний університет, 2015).

Від самого початку чітко усвідомленого вступу до Кременецького педагогічного училища (вересень 1950 р. — липень 1954 р.), до якого часто доводилося ходити пішки від рідного села Колосова через мальовничі переліски, підступні болота та чарівні поля до тодішнього райцентру, де знаходився навчальний заклад, і до сьогодні Іван Вихованець постійно працює зі словом, пропонуючи щоразу нові й нові відкриття. Цікавим є те, що відразу, без перерви на тривалі міркування, після закінчення педагогічного училища Іван Романович подає документи до Кременецького педагогічного інституту на філологічний факультет (вересень 1954 р. — серпень 1956 р.), а вже з третього курсу навчається у Львівському університеті імені Івана Франка (вересень 1956 р. — червень 1959 р.), тому що сюди перевели кілька факультетів Кременецького педінституту, зокрема й українську філологію. І сьогодні з високим пієтетом згадує відомий науковець ті далекі роки, адже саме в цей час викристалізовувався його творчий почерк, постійний пошук і прагнення до наукового студіювання. По закінченні університету Іван Вихованець працює кілька років у загальноосвітніх школах та школі робітничої молоді учителем української мови і літератури, викладає німецьку мову (Шумська середня школа робітничої молоді на Тернопільщині (м. Шумськ), Жолобківська середня школа (лютий 1960 р. — серпень 1962 р. (с. Жолобки)), Локнянська восьмирічна школа (с. Локня Крелевецького району Сумської області)). У ці роки особливо активно студіює проблематику майбутніх наукових праць, розширюючи коло своїх зацікавлень, — починає активно вивчати чеську й польську, білоруську й болгарську мови, думає над особливостями перекладу з близькоспоріднених мов, що згодом йому знадобиться у відшуку найбільш влучних висловів у відтворенні неповторного гла білоруських казок, поезій Якуба Коласа. Творчо підходить молодий учитель до роботи в школі — налагоджує активні зв'язки та регулярне листування зі шкільними колективами з Німеччини (тодішньої Німецької Демократичної Республіки), організовує літературно-мистецькі учнівські групи. Водночас не покидає його думка про постійне наукове студіювання, що й приводить Івана Вихованця до аспірантури в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (1 листопада 1964 року).

Успішне навчання в аспірантурі науковець завершує захистом кандидатської дисертації „Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові” (1968 р.) і стає молодшим науковим співробітником Інституту мовознавства, перебуваючи на цій посаді до травня 1974 року, а в червні 1974 року — він уже старший науковий співробітник

цієї академічної інституції, продовжує активно працювати над проблемами теоретичної граматики української мови, поступово заглиблюється в зіставлення слов'янських мов, вияви типології мовних одиниць, категорій, узагальнюючи власне бачення цілісності мовної системи з її внутрішніми взаємопереходами та взаємовпливами.

У цей час Іван Вихованець на практиці застосовує свої знання білоруської мови у прикладному аспекті — 1974 року виходять „Білоруські народні казки” у видавництві „Веселка”, з-поміж яких десять перекладено ним (до речі, 1983 року здійснено словацьке видання, 1987 — було друге видання цих казок, у котрому оригінальність його перекладів збережено (див.: [Čarovna pišťala: Biloruske ľudove rozprávky. — Košice, 1983. — 110 s.]). Водночас Іван Романович перекладає цілий цикл поезій Якуба Коласа українською мовою, які увійшли до книжки „Думка в дорозі”, що поповнила авторитетну серію „Шкільна бібліотека”.

Науковець не полишає осмислення й творчого опрацювання теоретичних проблем граматики, застосовуючи новаторське бачення до вже відомих традиційно витлумачуваних мовних явищ. Застосовуючи структурно-семантичний підхід до розгляду розрізнених граматичних фактів української мови, Іван Вихованець встановлює цілісність їхніх відношень не тільки в самостійній реалізації, а й у межах контекстуального оточення. Усе це мотивує концептуально викінчене обґрунтування науковцем аналітичної синтаксичної морфеми як функційно навантаженої та диференційно усталеної на мовно-синтаксичному рівні. Такий підхід до розгляду мовних явищ Іван Вихованець узагальнює в докторській дисертації „Функціональна типологія прийменників і відмінків (на матеріалі сучасної української літературної мови)” (1983 р.), що здобула високу оцінку в наукових лінгвістичних колах і була кваліфікована одним із офіційних опонентів — професором В.І. Кодуховим — як така, що започатковує „новий напрям у дослідженні граматичного ладу флективних мов — семантико-синтаксичний”. У цьому руслі виходять друком нові праці „Система відмінків української мови” (1987 р.), „Частини мови в семантико-граматичному аспекті” (1988 р.). У названих монографіях викінченою постає система відмінків із простеженням їхніх первинних і вторинних функцій та з окресленням внутрішньореченнєвої позиційної закріпленості. Уперше лінгвіст встановлює ядро, напівпериферію та периферію відмінкової та частиномовної системи, що постають аргументованими внаслідок опертя не тільки на власне-морфологічний, але й на синтаксичний, словотвірний і семантичний мовні яруси. Концептуальне бачення називного й знахідного відмінків як центральних ґрунтовано на встановленні первинних і вторинних їхніх функцій та розгляді реченнєвотвірного навантаження [Система відмінків української мови. — К. : Наук. думка, 1987. — С. 66–103]. Знаковим є опис розгортання синтаксичної спеціалізації називного і знахідного відмінків [Там само: 103–105]. До центральних відмінків наближений напівпериферійний давальний із його субстанційною семантикою, най-

послідовніше виявлюваною в правобічній валентнозумовленій придієслівній позиції [Там само: 106–121]. Периферію відмінкової системи охоплюють орудний [Там само: 125–138], родовий [Там само: 146–155] та кличний [Там само: 138–146] відмінки, що у своїх первинних і вторинних функційних навантаженнях містять субстанційне й адвербіальне (орудний), субстанційне й ад'єктивне (родовий) та інші різновиди значення. У двох монографіях запропоновано цілісний розгляд граматичної системи української мови. Уперше обґрунтовано семантико-синтаксичний статус категорії дієслівної валентності з особливостями її шестиграмемної структури: суб'єктно-, об'єктно-, адресатно-, інструментально-, локативно-субстанційний компоненти з внутрішнім диференціюванням останнього на локативно-вихідний та локативно-кінцевий (локативно-фінальний) варіанти [Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К. : Наук. думка, 1988. — С. 107–116]. Зорієнтованість на семантичний, синтаксичний, морфологічний, а в деяких випадках і словотвірний критерії частиномовної кваліфікації є підґрунтям для вирізнення семантико-граматичного частиномовного центру (іменник і дієслово [Там само: 41–152] та граматичної частиномовної периферії (прикметник і прислівник [Там само: 153–222]). До цього слід додати, що низка концептуальних підходів до тлумачення відмінків та їхнього статусу, кваліфікації валентності та її статусу в граматичній системі й багато іншого стали опертям для низки новаторських кандидатських і докторських праць в україністиці.

Осмислюючи життєвий і творчий шлях Івана Вихованця, легко помітити, що доля часто посилала йому складні та надскладні випробування. Війна не дозволила вчасно піти до шкільної науки, проте це не завадило ще в п'ять років повністю оволодіти читацькою та писемною азбукою. По війні — після повернення батька (Романа Трохимовича) із фронту — з незначним запізненням пішов до школи. Зважаючи на ступінь підготовки, загальну ерудицію й самостійно сформовані навички читання й письма, маленького хлопчика зарахували відразу до третього класу. Спочатку навчався в Колосівській початковій школі (с. Колосова) до червня 1947 року, а з 11 січня 1948 р. до червня 1950 р. був учнем Рудківської семирічної школи Кременецького району, що знаходилася за три кілометри від рідного села. Така відстань могла б видатися за складною й задалекою для школяра, та допомагали постійні вправи зі словом, його допитливість, які згодом лунатимуть у його поезіях — збірки „Ластівка над словом” (Луцьк, 2014), „Весняні коні” (Луцьк, 2014), „Славень зажуреній мамі” (Луцьк, 2014). Уже в початковій школі під впливом талановитих учителів прокинувся той поклик до слова, те прагнення до встановлення його глибини, що визначили життєву й творчу долю Івана Вихованця. Особливі сторінки пам'яті належать урокам рідної мови та літератури, які талановито організовувала заслужена вчителька України Дарія Андріївна Галаган (після одруження її прізвище Парфенюк). Напевне, тоді, ще цілком не усвідомлено, народилася

ідея „розархівувати” слово, давати йому нове життя, врешті-решт „прочитувати” його пам’ять, сховану за тисячолітніми нашаруванням, наслідком чого стало створення та видання науково-популярної праці „Таїна слова” (К., 1990), що містить двадцять шість неповторних розповідей про особливості найменувань українських міст [с. 55–91], творення українських прізвищ [с. 105–111] та багато-багато іншого.

Узагальнюючи та систематизуючи найкращі напрацювання вітчизняного й світового мовознавства, Іван Вихованець запропонував власне бачення й суто авторське тлумачення низки лінгвістичних явищ. Аналіз напрацювань науковця неможливий без озвучення всіх підготовлених та опублікованих ним фундаментальних досліджень, що сукупно є цілісною серією праць із проблем граматичного ладу української мови. За оригінальний розгляд мовних явищ та обґрунтовану цілісність концепції граматичного ладу української мови 1989 р. Іван Вихованець був удостоєний академічної Премії імені Івана Франка, а 2004 р. — академічної Премії імені О.О. Потебні (разом із К.Г. Городенською за концепцію сучасної української морфології [Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. — К. : Університетське Вид-во „Пulsари”, 2004. — 398 с.]). Його перу належать науково-теоретичні монографії з проблем морфологічної системи української мови (див. [Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.; Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.; Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 232 с.; Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.], особливостей її синтаксису [Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.], він створив науково-популярні праці, адресовані працівникам слова, вчителям [Вихованець І.Р. У світі граматики / І. Р. Вихованець. — К. : Рад. шк., 1987. — 192 с.; Вихованець І.Р. Таїна слова / І.Р. Вихованець. — К. : Рад. шк., 1990. — 284 с.], науково-навчальні, що безпосередньо орієнтовані на студентів, педагогів-словесників [Вихованець І.Р. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. — К. : Рад. шк., 1982. — 208 с.], до цього можна додати надзвичайно широкий спектр науково-теоретичних статей, присвячених актуальним питанням граматичного ладу української та інших слов’янських мов. Іван Вихованець першим в Україні підготував оригінальний підручник із синтаксису для університетів [Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.].

Не один і не два рази доля вносила свої „знакові” корективи у творче становлення Івана Вихованця. Попри свою залюбленість у граматику, у теоретичні пошуки та осмислення всього того, що відкриває особ-

ливості непоміченого іншими, науковець у період свого молодечого запалу опиняється у відділі лексикології та лексикографії, працює над укладанням одинадцятитомного тлумачного „Словника української мови”, що побачив світ у 1970 — 1980 рр., словника-довідника „Українська літературна вимова і наголос” (1983 р.), підготовці п’яти томної академічної праці „Сучасна українська літературна мова”, опублікованої у 1969 — 1973 рр. Його перевели на словникарську роботу зовсім не випадково... Підставою було те, що молодий науковець не погодився стати „автором” негативної рецензії на працю Б. Антоненка-Давидовича „Як ми говоримо”. Були поряд і друзі, що намагалися підтримати, траплялися й „порадники”, які від щирої душі підказували погодитися на таку рецензію, адже в іншому разі — шлях без будь-якої перспективи, особливо в науковій сфері. Ба й більше... Звільнять — і зачиняють двері будь-якої не те що академічної інституції, але й навіть — освітянської... Не зламався — витримав, вистояв. І доля подарувала миттєвості відкриттів і здобутків, творення і злетів.

Іван Вихованець належить до тих науковців, які не зупиняються на досягнутому та осягнутому, завжди у своїх задумах і творчих планах випереджають сучасників. Торуючи шлях у незвіданий простір граматичних пошуків, він щедро ділиться своїми ідеями, проблемами з іншими. Іван Романович завжди знаходить час для спілкування — і на суто фахові теми, і на щирі відкриті розмови про наболіле, і на добру пораду про відкриття спеціальності в університеті та багато іншого. Його суворий погляд і водночас щира усмішка налаштовують на добрий лад спілкування. Не один десяток років активного обміну думками з лінгвістами всіх куточків неосяжної України утвердили авторитет його творчої думки, шанування його погляду як викінчено кваліфікованого, ставлення до нього як до лінгвіста найвищого статусу. Цим і зумовлено бажання багатьох науковців щодо прочитання їхніх нових праць, адже він не тільки ґрунтовно аналізує написане, але й радить, підказує. Важко уявити, як науковець, перебуваючи в постійному творчому пошуку, віднаходить вільну хвилину для поради молодому вченому, для ґрунтовної розмови з досвідченим дослідником про опубліковані нові праці. Його думка істотна тим, що має філігранно точну, відшліфовану, сповнену внутрішнього багатства викінченість.

Пригадую, скільки часу Іван Романович як науковий редактор приділяв роботі над підручниками з рідної мови для загальноосвітніх шкіл (автори Олександра Глазова та Юрій Кузнецов), що посилювало авторитетність усіх навчальних посібників від п’ятого до десятого класу. Вони стали переможцями Всеукраїнського конкурсу підручників для 12-річної школи. І сьогодні — активно „працюють” у всеукраїнському просторі.

Стилістика науковця у формулюванні теоретичних визначень, мотивації логічних переходів від простого до складного й навпаки, не кажучи вже про вишуканість і прискіпливість у доборі фактично-ілюстративного матеріалу, відома всім, хто працював з Іваном Романовичем,

справжнім учителем і наставником. Якийсь незбагнений внутрішній дух постійного динамізму в ставленні до співрозмовника, уміння підтримати й розвинути думку про складні та надскладні мовні явища наповнює мотивацією пошуку, формує осердя тривалих творчих діалогів із вченим. У таких діалогах викристалізовується напрям дослідження, основні підходи до розв'язання актуалізованих питань.

Зв'язок із рідним краєм, рідним селом, рідними стежками, де минуло не таке вже й легке, але надзвичайно зромантизоване дитинство, для Івана Романовича завжди був значущим і знаковим, ніколи не переривався. У розмові з ним завжди відчутна незгасна іскра любові до *Річечки без назви* (за його словами), до виднокола, що відкривалося з батьківської садиби. Вона розташована в затінку й замикає не таку вже й довгу вулицю понад *Річечкою без назви*, упираючись одним із кінців городу в перелісок. Двоповерхова батьківська хата й сьогодні дивиться своїми зажуреними вікнами й чекає... На першому поверсі хати — господарські приміщення, а на другому — житлові. Звідси полюбляв маленький Івасик замріяно дивитися на безмежжя обрію, де за небокраєм таїлося незвідане. За ним, власне, й пішов маленький хлопчина, який із роками став неперевершеним авторитетом у граматичній науці, досягнувши найвищих вершин у пізнанні слова. Із висоти академічного сьогодні Іван Вихованець не просто згадує минуле, знову й знову проходить дорогими й неповторними стежками, але відчуває плин життя Кременеччини, переживає за своїх рідних. Мешкаючи в Києві, ловить кожну новину з рідної Волині. Так, саме Волині, хоч за адміністративним поділом Кременеччина входить до Тернопільської області, але за історичним перебігом — це частина Великої Волині, якою живе й снить Іван Вихованець і яка глибинно відчутна в переливах його поетичного слова.

Незабутніми є сторінки пам'яті... Їх багато. Деякі з них і досі легко прочитувані. Варто хоч би згадати, як Іван Романович відшукував усе нових і нових засобів для лікування свого батька, коли „старі” фронтіві рани Романа Трохимовича „заговорили своєю важкою мовою”, стали знову „прогресувати” — заболіли ноги. Хвороба не зупинялася. І все ж таки старання Івана Романовича не були марними: вдалося призупинити розвиток гангрени на обох ногах. Щомиті, щосекунди син подумки був із батьком, переписував та аналізував усе нові й нові рецепти лікування. Здавалося, що зникли кілометри, які відділяли його від хворого Романа Трохимовича. Іван Романович кожним своїм нервом відчував стан його здоров'я, тому таким болісним на якомусь підсвідомому рівні постало почуття непоправної втрати батька (помер Роман Трохимович 16 лютого 1985 року). Ще за кілька годин до отримання телеграми Іван Романович відчув серцем важку мить.

І сьогодні вражають своїм багатством розповіді про рідну матір Єфросинію Іванівну. Якось випадково в розмові Іван Вихованець із внутрішнім щемом мовив: усе життя відчуваю неоплатний борг перед своєю матір'ю, яка своїм серцем зуміла приласкати, а власною душею обігріти

кожного з нас, її дітей. У моїх братів і сестер по-різному склалася доля, але визначальними для нас були й залишаються ті цінності людяності та любові до Української Держави, українського слова й української землі, що були стрижневими для нашої матері. Увесь час по смерті батька Іван Романович хвилювався за свою неньку, щохвилини був подумки з нею. Так було до останньої хвилини життя матері — її не стало 1 жовтня 2004 року. Він і сьогодні пам'ятає кожну по-справжньому незабутню зустріч із нею, як ділився з нею усім. Єфросинія Іванівна любила зустрічі із сином, жила тільки ними, чекала на його розповіді й широко допомагала йому, відчуваючи своїм материнським серцем стан його душі й серця. Цілісність та неперервність життєвих ліній Єфросинії Іванівни та її сина Івана можна зрозуміти тільки за умови пізнання тих глибинних смислів, що розпросторюються від рядка до рядка, від строфи до строфи в його поетичній збірці „Славень зажуреній мамі” (Луцьк, 2014) — і врешті-решт витворюють цілісно-множинний образ-концепт Любові, основним складником якого є возвеличення матері в її жертвовності дітям. Така жертвовність пізнавана в розумінні кроків, що тільки мати могла здійснити — відчути велике тяжіння сина до слова, служіння йому. На кожному життєвому етапі Єфросинія Іванівна давала силу й уміння чинити виважено й правильно. Походила вона з роду Борис і прийшла до Колосової зі села Савчиці, розташованого на мальовничій річці Іква. Не зовсім просто було одній в іншому життєвому просторі, поруч лише — коханий чоловік Роман (батько Івана Вихованця). Зуміла в цій ситуації стати й коханою дружиною, й чарівною матір'ю, й турботливою бабусею, й ласкавою прабабусею. Попри неохопні сільські турботи, коли й вгору нема коли глянути, кожну дитину свою бачила, любила, підказувала. Її погляд та оцінка для Івана Вихованця залишаються й сьогодні найвищою похвалою. Він був першим, хто зі всього села здобув вищу освіту, згодом став кандидатом філологічних наук, потім — доктором філологічних наук, професором, а 1992 року його обрано член-кореспондентом Національної академії наук України. Волинська земля високо поціновує внесок Івана Романовича в розбудову лінгвістичної науки — 2002 року йому присуджено звання Почесного професора Волинського (тепер Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки.

Іван Вихованець надзвичайно багато зробив для становлення функційної граматики української мови, що в його інтерпретації постає з чітко диференційованими завданнями функційної морфології та функційного синтаксису (див.: [Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наукова думка, 1992. — 222 с.]). Лінгвіст не тільки з'ясовує теоретичні основи функційного синтаксису, але й простежує систему мінімальних формально-синтаксичних одиниць, диференціюючи головні (нульові й ненульові), другорядні прислівні / детермінантні / опосередковані члени речення й дуплексиви. У характеристиці предикатних і субстанційних синтаксем науковець

розвиває власні погляди, започатковані в низці попередніх праць. Аналіз вторинних предикатних синтаксем ґрунтовано на розмежуванні темпоральних, причинових, цільових, допустових, умовних синтаксем, синтаксем відповідності / невідповідності та встановленні закономірностей нейтралізації предикатів в атрибутивній позиції. Семантичні процеси ускладнення синтаксем простежувано в розгляді особливостей заповнення внутрішньореченневих синтаксичних позицій неспеціалізованими формами. Автор встановлює закономірності вияву предикатних синтаксем у субстанційних позиціях, визначає специфіку поєднання суб'єктних й об'єктних синтаксем та окреслює функційні зміщення інструментальної синтаксеми, семантичні варіації локативної синтаксеми. Ґрунтовним є аналіз співвідношення прихованих предикатів і семантичного ускладнення субстанційних синтаксем та корелятивності / некорелятивності субстанційних синтаксем і супровідних предикатів.

Уперше в лінгвістиці Іван Вихованець теоретично й практично з'ясовує специфіку семантично елементарного й семантично неелементарного, формально елементарного й формально неелементарного простого та складного речення, визначає ієрархію синтаксичних одиниць, що уможливило виявлення особливостей реалізації формальної, семантико-синтаксичної та комунікативної парадигм речення з окресленням у їхніх межах місця варіацій, модифікацій і трансформацій. Теорія трансформації є викінченою тому, що лінгвіст послідовно розглянув її в частиномовній системі, простеживши закономірності семантичного, синтаксичного й морфологічного внутрішньочастиномовного й міжчастиномовного її вияву. У руслі сформульованої ним проблематики розпочинали працювати й нині студіюють колишні його учні — аспіранти і докторанти: А.П. Загнітко, Н.М. Костусяк, О.Г. Межов, М.В. Мірченко, В.М. Ожоган, М.С. Скаб, С.О. Соколова, Р.О. Христіанінова, Т.Є. Масицька, І.А. Мельник, Г.Г. Рогачова та ін., які опрацьовують теоретичні питання граматичного ладу української мови, структури категорійних одиниць, граматики залежностей, трансформаційної та функційної граматики тощо. Чи не в цьому виявився справжній хист наукового керівника — його учні розвивають започатковану високоавторитетним ученим граматичну концепцію, прагнуть вичерпно її розкрити.

Ще кілька штрихів до творчого й життєвого шляху. З червня до вересня 1986 р. І.Р. Вихованець — провідний науковий співробітник Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Академії наук України, а з жовтня цього ж року — вже завідувач сектору теорії української мови. У цей час лінгвіст активно працює над проблемами типології морфологічних і синтаксичних категорій, розглядає специфіку вияву підрядних і сурядних словосполучень тощо. Визначає, викінчено формулює засадничі принципи створення національної функційної граматики та розпочинає роботу над одним із її розділів — синтаксисом.

Прагнучи впровадити напрацьовані теоретичні узагальнення у вишівській практиці, Іван Романович стає завідувачем кафедри україн-

ської мови Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки (тепер Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) й перебуває на цій посаді з листопада 1987 р. до вересня 1991 р. Активно опрацьовує принципи створення підручника із синтаксису для університетів, визначає напрями науково-популярної роботи й пропонує нові спецкурси для студентської молоді. Читані ним у Луцькому державному педагогічному інституті, Івано-Франківському державному педагогічному інституті (нині Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника), Донецькому державному університеті (нині Донецький національний університет (м. Вінниця)) спецкурси з проблем формально-граматичної, семантико-синтаксичної, власне-семантичної й комунікативної структури речення, зі співвідношення первинних і вторинних словосполучень (згодом Іван Романович значно перегляне цей підхід і стверджуватиме відсутність словосполучень у структурі простого семантично елементарного речення), з парадигми простого та складного речення, теорії частин мови з простеженням їхньої ієрархії викликають значний науковий резонанс, активізують творчу молодь і сприяють розширенню наукових досліджень із проблем граматики. Дедалі ширшої ваги Іван Романович надає праці з учителями-словесниками, планує створити цілу серію науково-популярних видань із проблем граматики, лексикографії, лексикології, стилістики, сучасного вжитку національних мов та ін. Активно працює науковець як наставник, як член кількох спеціалізованих рад для захисту докторських і кандидатських дисертацій в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні НАН України й Київському державному педагогічному інституті (нині Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова), як опонент низки кандидатських і докторських дисертацій.

У своєму науково-популярному виданні „У світі граматики” (К., 1987) Іван Романович наголошує на співвідношенні усталених граматичних форм і закономірностях поповнення лексичного складу мови, простежує особливості сполучуваності слів, аналізує тенденції відхилення від усталених норм. Услід за тезою вченого, що „Покликання письменника — берегти і шліфувати слово” [У світі граматики. — К.: Радянська школа, 1987. — С. 162], можна тільки сказати, що це покликання кожного лінгвіста, адже „Творча діяльність мовознавця вимагає від нього широкого бачення мовних явищ і культури в цілому, вимагає дару вловлювати ледве помітні зародки нового в мові, вміння дати суспільству цінні поради щодо мовних норм”, і тому: „Індивідуальні смаки повинні переборюватися в ім'я вироблення бездоганних загальнонародних норм естетики мови”, оскільки на „цих принципах ґрунтувалася і ґрунтується справжня культура мови” [Там само: 163]. А в „Таїні слова” (К., 1990), що містить двадцять шість різноманітних розповідей, учений у популярній формі розповідає про важливість словників для кожної мови, наголошує на необхідності знання багатств „цих пишних ярів” (за М. Рильським) і констатує, що народження нових слів мотивує

необхідність створення нових тлумачних словників [Таїна слова. — К.: Радянська школа, 1990. — С. 15]. Не слід забувати кожному, що головним творцем слова, „його будівничим є народ”, але уміння точно висловити свою думку народжується не за один день, тому сприймаючи красу природи, незмірного світу, „...дитина має вдосконалювати могутній інструмент пізнання — мову” [Там само: 270]. Авторіві вдалося в оригінальній і доступній формі розповісти про розділи мовознавства й з’ясувати історію появи низки слів у нашій мові, простежити особливості функціонування тих чи тих суфіксів та ін.

Зростання кількості наукових проблем, прагнення їхнього теоретичного узагальнення й створення національної функційної граматики спонукають Івана Романовича повернутися до Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Академії наук України. Із вересня 1991 р. і до квітня 1992 р. він — провідний науковий співробітник Інституту мовознавства, а з часу створення Інституту української мови НАН України і до липня 2013 року — Іван Вихованець очолює відділ граматики української мови, а потім стає головним науковим співробітником академічної інституції.

У листопаді 1992 р. Івана Романовича обирають член-кореспондентом НАН України як ученого, що подав цілісну концепцію граматичного ладу української мови. Цього ж року виходить друком дослідження з проблем функційного синтаксису [Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.]. Науковець публікує остаточний варіант першого в Україні університетського підручника з синтаксису української мови [Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 348 с.], викінчує проспект національно-категорійної граматики, в авторитетних виданнях публікує статті з проблем глибинного вивчення функційної значущості певних утворень. Керовані Іваном Романовичем кандидатські й докторські дисертації спрямовані на граматичну проблематику (Т.Є. Масицька, О.М. Кузьмич, І.А. Пасічник, Н.М. Костусяк, О.Г. Межов, А.С. Джура, А.Ю. Габай, Н.В. Шульжук), і в центрі їхніх завдань перебуває визначення національної специфіки граматичних конструкцій на загальнослов’янському й загальноєвропейському мовному тлі.

Сьогодні Іван Романович активно працює в галузі синтаксису, морфології, словотвору, дедалі більшої ваги набувають його студії зі створення категорійної фундаментальної граматики української мови, що стане етапним явищем у розвитку української лінгвістики. Вихід „Теоретичної морфології української мови” (у співавторстві з К. Горденською) можна вважати її початком. 2004 року автори цієї праці стали лауреатами Премії імені О.О. Потебні НАН України.

Із часу заснування часопису „Українська мова” і до сьогодні І.Р. Вихованець є членом редакційної колегії, публікує серію статей з актуальних проблем українського правопису, частиномовної ієрархії, особливостей співвідношення / неспіввідношення частин мови і членів речення,

закономірностей вияву семантично елементарних і семантично неелементарних, формально елементарних і формально неелементарних простих і складних речень в українській мові [Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. — 2002. — № 1. — С. 25–31; Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови // Українська мова. — 2002. — № 2. — С. 3–9; Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні // Українська мова. — 2003. — № 3–4. — С. 33–38; Лексико-граматичне опрацювання прийменників української мови // Українська мова. — 2002. — № 4. — С. 90–97; Ненаукові пристрасі навколо українського правопису // Українська мова. — 2004. — № 2. — С. 3–25; Концепція „Граматичного словника української мови (прийменник)” // Українська мова. — 2004. — № 3. — С. 30–36; Студії про члени речення // Українська мова. — 2005. — № 2. — С. 22–28]. Іван Романович уперше запропонував новий жанр — мовна мозаїка, започаткувавши в часописі відповідну рубрику „Мовна мозаїка”, у межах якої аналізовано й висвітлювано актуальні питання культури мови, закономірності кодифікації граматичних форм, окреслювано шляхи конкурентності форм, простежувано випадки неправильного наголошення слів і т. ін. Науковцеві належить також серія мовних етюдів з актуальних питань культури мови і в часописі “Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях і колегіумах”. Підсумком тривалих міркувань над актуальними питаннями правопису, культури мови стала надзвичайно цікава книга „Розмовляймо українською” (2012), за якою на Всеукраїнському державному радіо вийшла рекордна кількість радіопередач.

Тривалий час І.Р. Вихованець був членом Правописної комісії, плідно працював над питаннями української пунктуації та загальною структурою українського правопису як член Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України (1994–2002 рр.) (див.: [Український правопис (проект). — К. : Інститут української мови НАН України, 1999]).

В активі лінгвіста — понад 700 друківаних наукових і науково-популярних праць, до цього треба додати збірки поезій, переклади та багато іншого. За ініціативи Івана Романовича та за підтримки його учнів у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки відкрито Граматичний центр, у якому наявний публічний доступ до його книгозбірні, переданої в користування професорсько-викладацькому й студентському загалу самим науковцем. Такі Граматичні центри активно діють у Донецькому національному університеті (м. Вінниця) та інших вишах України.

Науковець брав активну участь у створенні енциклопедії „Українська мова” (К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2000. — 752 с.) та її наступних доопрацьованих виданнях (Українська мова : Енциклопедія. — Вид. 2-е, виправл. і доп. — К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2004. — 833 с.; Українська мова : Енциклопедія. — Вид. 3-є, виправл. і доп. — К. : Вид-во „Українська

енциклопедія” імені М.П. Бажана, 2007. — 856 с.), а також у поданому до друку планованому четвертому виданні цієї унікальної та авторитетної фундаментальної праці як високого зразка не тільки української енциклопедичної думки, але й усього слов’янського лінгвістичного світу. До першого видання енциклопедії лінгвіст написав понад сто статей із проблем теорії мови, граматичних категорій, мовних одиниць, морфологічних і синтаксичних форм, які в другому, третьому й четвертому виданнях було суттєво розширено й поглиблено, водночас з’явилися й нові статті. Цікавими постають студії науковця з висвітлення внеску окремих лінгвістів у розбудову українського мовознавства, що оприлюднені в низці його праць на сторінках енциклопедій, довідкових видань, часописів, наукових збірників і т. ін.

І.Р. Вихованець був активним учасником майже всіх міжнародних конгресів Міжнародної асоціації українців, керуючи на них програмними секціями з актуальних питань граматики української мови, її правопису. Науковець щедро ділиться своїми набутками з аспірантами й докторантами. Його учні сьогодні працюють у Донецькому національному університеті (м. Вінниця), Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Національному університеті „Києво-Могилянська академія”, Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Вінницькому державному педагогічному університеті, Бердянському державному педагогічному університеті, Інституті української мови НАН України.

Ще кілька штрихів слід додати до творчого портрету Івана Вихованця. Науковець активно підтримував відкриття й формування граматичних центрів у низці провідних університетів України, завдяки чому 2012 року розпочато створення Всеукраїнського об’єднання “Всеукраїнська асоціація граматистів”. Сьогодні воно активно діє, ініціюючи проведення низки граматичних конференцій, проведення міжнародних семінарів і круглих столів. Етапною для функціонування асоціації була підготовка довідкового видання “Українська граматики в іменах” (укладачі: А. Загнітко, М. Балко (Донецьк, 2012)), на часі — укладання універсального бібліографічного граматичного покажчика тощо, з’ява періодичного видання “Грамматичні студії” та багато іншого.

Відомий учений плідно працює в складі багатьох спеціальних комісій. Він є членом Грамматичної комісії при Міжнародному комітеті славістів, його уведено до редакційних рад і редколегій низки високоавторитетних спеціальних періодичних мовознавчих видань, наукових вісників провідних університетів України. Іван Романович намагається зробити все можливе для розвитку лінгвістичної думки, для підготовки фахівців вищої та найвищої кваліфікації для Національної академії наук України і вищих навчальних закладів, для підняття престижу вітчизняної науки. Йому належить дев’ять одноосібних монографій, дев’ятнадцять написано ним у співавторстві, два словники, а загальний список друкованих праць нараховує близько 700 позицій, це без враху-

вання тих позицій, що пов'язані з рецензуванням наукових праць, активною участю науковця у складі редколегій часописів, наукових вісників і наукових записок, щорічників та різноманітних разових фахових видань. Він і сьогодні плідно працює над поглибленням власної граматичної, лексикографічної і правописної концепцій. У післямові до „Таїни слова” (К., 1990) І.Р. Вихованець пише: „Кожне слово рідної мови має неповторну біографію. Воно може наповнюватися як ніжністю серця народу-мовотворця, так і громозвучною ненавистю, гнівом до ворогів. Любов до Батьківщини виявляється в любові до рідного слова. Словом рідним треба дорожити, як честю матері, як совістю, як найвищими проявами народної моралі”, і це повністю стосується самого дослідника, який усе своє життя, працюючи на ниві рідного слова, теоретичного й науково-прикладного, дотримується цього, бо „Тільки той, хто виплекав у душі красу рідного слова, зможе проникнутись уявленнями народу про навколишній світ, його думами і почуттями, любов'ю і ніжністю, ненавистю і презирством”. Іван Романович дбає про культуру рідного слова, прагне вмотивувати необхідність дотримання єдиних норм і простежує їхню динаміку у своїх численних публікаціях, це тому, що „із мелодією рідного слова” влилася „в серце напруга мислі й почуття, яку заніс народ у слово, вигранюючи його протягом сторіч” [Таїна слова. — К.: Радянська школа, 1990. — С. 277]. Ця залюбленість у рідне слово стала ґрунтом створення авторитетної цілісної граматики та осягнення найвищих цінностей слова в його викінченому звучанні.

Анатолій ЗАГНІТКО

Український мовно-інформаційний фонд
НАН України, м. Київ

Статтю отримано 18.06.2015

Anatolii Zahnitko

Ukrainian Lingua-Information Fund of the National Academy of Sciences, Kyiv

IN CONSTANT SEARCH: ORIGINALITY OF IVAN VYKHOVANETS' DISCOVERIES

The article discloses creative life of an outstanding linguist, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, doctor of philological sciences, professor Ivan Vykhovanets, who formulated the concept of the functional grammar of the Ukrainian language, grounded the basics of categorical grammar and defined its structure, its notions and terms, the methodology of the research of such grammar. The main stages of development of the functional grammatical direction in the Ukrainian linguistics worked out by the scientist are outlined. The paper provides thorough analysis of the dynamics of Ivan Vykhovanets' opinion concerning the system of cases and parts of speech, the structure and hierarchy of morphological, word-building and syntactical categories. The originality and fundamental nature of the linguist's studies of the Ukrainian language grammatical structure are disclosed. For these achievements he became a laureate of the prize named after I.Y. Franko (1989) and the prize named after O.O. Potebnia (2004) provided by the National Academy of Sciences of Ukraine. Special attention is paid to the scientific popular works of the scientist “In the world of grammar” (1987), “The mystery of a word” (1990), “Let us speak Ukrainian” (2012). Also the linguist's contribution in the development of the domestic linguistic science has been outlined.

Key words: functional grammatical direction, categorical grammar, functional grammar, the system of cases and parts of speech.